
európa a forradalom és szex között

Gondolatok egy nyugat-európai út kapcsán

BÁLINT ISTVÁN

Hosszabb nyugat-európai utat tettünk e nyáron. Tizenhatszor léptünk át országhatárt, s rövidebb-hosszabb időt töltöttünk tíz országban, átrobtunk másik háromon, összesen 129 órát töltöttünk vonatban és ezenkívül még több mint tíz órát tengereken átkelve. (Mindemellett még 27—30 órát töltöttünk az állomásokon, csatlakozásra várva, vagy mert nem tudtunk mit kezdeni az idővel. Ebből három órát azért, mert Calais-ban sztrájkoltak a francia tengerészek és meg kellett várni az angol hajót, hogy átkelhessünk a csatornán.) Egy futólagos képet kaptunk tehát egész Nyugat-Európáról. A képet többféleképpen lehetne megragadni. Még eseményekben is gazdag volt az út — Párizsban a kommün századik évfordulóját ünnepeltük, körutunkkal egyidőben történt két látogatás, amely nagy hatással lehet Nyugat-Európa továbbfejlődésére: éppen párizsi tartózkodásunk idejére esett a Pompidou—Heath-találkozó, és Brüsszelben jártunkkor Pompidou francia elnök belgiumi látogatáson volt. A riporter rendkívül színes kaleidoszkópot állíthatna össze. Mi azonban az út benyomásait egész más szempontból próbáljuk megragadni: a kontinens átalakulása, esetleges forradalmi megváltozásának lehetősége szempontjából. Tudatában vagyunk annak, hogy a röpke benyomások a felületesség veszélyét rejtik magukban, még akkor is ha a közvetlen élményeket az olvasottakkal egészítjük ki. De azért reméljük, hogy bizonyos fokig mégis képet tudunk adni arról, merre is tart Nyugat-Európa.

A FORRADALOM

Inkább a földrajz, mint valamilyen megfontolás szabta meg az út-irányt, mégis a jelek szerint Nyugat-Európa megközelítésének legideálisabb irányát kaptuk. Az első állomás ugyanis Liechtenstein volt, Nyugat-Európa egy nyugodt szigete, ha úgy akarjuk, a letűnt korok egy kövülete. A mini-országok sajátosságát ugyanis éppen az adja meg,

hogy bennük úgyszólván semmi sem történik, mivel egy mesterséges szigetet képeznek, amelyet kiszakítottak a környező világból, elszigetelték ennek a világnak a problémáitól, mivel idegenforgalomra, bélyegkereskedelemre stb. rendezkedtek be, s így kevésbé vagy egyáltalán nem érintik a világot érő megrázkódtatások, túl nagy dolognak kell történnie, hogy elmaradjon vagy akár megcsappanjon a turisták áradata, és amíg ők jönnek, zavartalan ez a sajátos életforma is. Így aztán a mesterséges, sajátos mozdulatlanság egy múltból itt maradt, problémamentes világ képét nyújtotta, hogy utána rövid svájci átmenet után rögtön Nyugat-Európa pillanatnyilag legmozgékonyabb, legnyugtalanabb országában találjuk magunkat, a történelmen kívüliség e szigetről a párizsi kommun századik évfordulóját ünneplő, az egymást érő sztrájkokkal megrázkódtatott Franciaországban, és úgyszólván egymás mellett lássuk a két nyugat-európai véglelet — mozdulatlanság, történelmenkívüliség, problémátlanság egyik véglete mellett a legnagyobb fokú nyugtalanság, felszabadult dinamizmus, izgatott keresés másik véglejét. Nyugat-Európa többi része valahol e két véglelet között foglal helyet, azzal, hogy a megmerevedett, évtizedekig változatlan életforma, amely annyi országra volt jellemző, mind jobban visszavonul a terjedő, mind magasabbra csapó nyugtalanság előtt. Mivel ez a nyugtalanság Franciaországban éri el csúcát, Nyugat-Európa mai szociális helyzetének kérdését is Franciaországból nézve lehet legjobban megragadni; a többi ország példáját már csak a franciaországi helyzet alapján kialakított kép kiegészítésére használjuk fel.

A mai franciaországi nyugtalanság forrása az a társadalmi megrázkódtatás, amelyet 1968 májusa—júniusa jelentett. Jelentősége abban van, hogy megmutatta: a forradalom nem a múlté, hanem lehetséges napjainkban, az iparilag fejlett országokban is. A májusi forradalom ugyanis megmutatta, hogy a mindenk fölé helyezett, sokszor öncélúan szított és táplált elégedetlenség reális társadalmi erő. Mert igaz ugyan, hogy a fejlett ipari társadalom megteremti a lefojtás, a levezetés új eszközeit, objektíve csökkenti az elégedetlenség robbanóerejét. Ugyanakkor azonban megteremti az elégedetlenség új formáit is: a munkás elégedetlenségét a mindig tehernek érzett, mindig csak a bonyolult társadalmi mechanizmus hatására vállalt munkával szemben (a munka gépiesedése fokozza ezt az elégedetlenséget, a szabad idő növekedése pedig lehetővé teszi ennek az elégedetlenségnek a feltörését, s a helyzetet csak súlyosbítja a holnap bizonytalansága miatt érzett, mindenféle szorongásoktól táplált elkeseredettség, kilátástalanság); a magánember elégedetlenségét a hajszával, a szorongásokkal, az idegfeszültséggel szemben; a polgár elégedetlenségét azzal, hogy a modern eszközök még nagyobb betekintést engednek neki a világ dolgaiba, de ugyanakkor mind szűkebb területre korlátozzák beleszólási lehetőségét (itt látszik meg legteljesebben, mennyire kettős ez az új elégedetlenség: nem egyszerűen a beleszólási lehetőség csökken — a tömegeknek egyetlen régebbi társadalomban sem volt nagyobb beleszólásuk —, hanem a beleszólási lehetőség hiánya tudatosodott, s ezzel nyilvánvalóvá vált a lehetőségek, a szavak, az elvek és a valóság, a gyakorlat közti szakadék); a diákok elégedetlenségét az évszázadokkal ezelőtt kialakult oktatási rendszerrel; az ember elégedetlenségét mindazzal, amit évszázadokig normálisnak, természetesnek vett: a munkába, a hétköznapi

befogottsággal, a rajta kívül álló erőknek való kiszolgáltatottságával (bárhol nyúlunk is hozzá, mindig ugyanaz a kettősség: az ember az előző társadalmakban jobban be volt fogva, inkább kiszolgáltatott volt, a mai körülmények azonban lehetővé teszik ennek a befogottságnak, kiszolgáltatottságnak a tömeges tudatosodását).

Az újfajta elégedetlenség robbanó erejének feltárása mellett a májusi forradalom hatásának második forrása az, hogy az események ma is foglalkoztatnak mindenkit. Három formában is. Először is úgy, hogy a három évvel ezelőtti események még mindig érdeklik a résztvevőket és a passzív megfigyelőket egyaránt. Jellemző például, hogy a forradalom harmadik évfordulója alkalmával a könyvek egész sora jelent meg. Történészek, szociológusok, írók keresték a választ arra a kérdésre, amelyet Adrien Dansette *Mai 1968* című most megjelent könyvében így fogalmazott meg: „Honnan ez a kirobbanás, honnan a kudarc?” A könyv írója egyben rámutat arra is, hogy az események ma is éreztetik hatásukat és az érdeklődést csak fokozza, hogy „az erőszak új légrétege honosodott meg nálunk, változnak a szokások és a magatartás, úgyhogy intellektuális és erkölcsi forradalomról beszélhetünk”. A külföldi írók közül az évforduló alkalmából könyvet adott ki Günther Grass, aki arra keresi a választ, hogyan és mivel emlékeztet ez a rövid forradalmi időszak a nagy forradalmakra, James Jones — az *Egy amerikai Párizsban* című világhírű könyv írója — *The merry month of May* című könyvében pedig azt a problémát világította meg, hogy az ifjúság ma az erőszak és a kábítószer között keresi az élet és a megmaradás útját.

Az évforduló alkalmából megjelent könyvek mellett az 1968 iránti mai érdeklődés másik formája, hogy a három évvel ezelőtti események nyomát keresik a mai sztrájkokban is. Az egész országon átcsapó sztrájkhullám azt a kérdést szüli: nem készül-e ismét egy országos, mindent elsöprő társadalmi megrázkódtatás?, és elkerülhetetlenül azt kutatja mindenki, mi hasznosítható a mai sztrájkokban az 1968. évi tapasztalatból. Eközben emlegetik a sztrájk új formáit, a gyárak megszállítását, a sztrájk- és akcióbizottságok alakítását, mint a harc új irányító szerveit, a szakszervezetek elleni föllépést stb. 1968 hatásának legszembetűnőbb formája azonban az, hogy az azelőtt sem egységes francia baloldalon teljes erővel kitört a harc, az egyes pártok és csoportok még kérérelhetlenebbül küzdenek egymás ellen. Elsősorban a Francia KP meg a többi baloldali párt és csoport között dúl a harc, de most már nem a hagyományos ellenfelek — a forradalmár kommunisták és a reformista szocialisták — között a legelkeseredettebb, hanem a KP-t megalkuvásával, behódolással, opportunizmussal vádoló szélsőbaloldal meg a kommunisták között.

Már az 1968. évi események során gyakran emlegették, hogy a KP a rendszer részévé vált, tehát a rendszert nem a KP-val, hanem ellene kell megdönteni. A forradalmi eseményeket követő parlamenti választások idején Párizs falai tele voltak kézzel írott falragaszokkal, amelyeken a betiltott baloldali csoportok azt írták: íme a bizonyíték, ki a rendszer igazi ellensége — a Kommunista Párt részt vehet a választásokon, a rend és a béke pártja szerepében tetszeleghet, a baloldali csoportokat viszont betiltották. 1969-ben a De Gaulle lemondását követő elnökválasztásokon a szocialistáktól a szélsőbalig terjedő francia baloldal nem kevesebb, mint négy jelölttel indult, és azóta is változatlan hevességgel folyik a harc a baloldal egyes csoportjai között. Ott-tartózkodásunk alatt

egymást érték a leghevesebb és legelvakultabb vádaskodások. A Francia Kommunista Párt és lapjai „fasisztáknak” minősítették azokat a trockistákat, akik május 16-án, a kommunisták által rendezett hivatalos ünnepség előtt egy héttel, emlékeztek meg a párizsi kommün évfordulójáról. Ugyanakkor a *L'Humanité Rouge* című lap, a maoisták egyik újságja, arról cikkezett, hogy Georges Marchais, a Francia Kommunista Párt vezetője nagyon emlékeztet Noskera, a német szociáldemokraták vezetőjére, aki véres terrorral fojtotta el a kommunisták forradalmát. „Marchais klikkje napról napra hevesebb harcot folytat a baloldal, mint a fasizálódás ellen” — írta a lap.

A kölcsönös vádaskodás olyan méretet öltött, hogy a francia baloldal még a párizsi kommün századik évfordulójának megünneplésére sem tudott összefogni. Két nagy emlékmenetelést szerveztek. Lényeges különbség az volt, hogy az egyiket a kommunisták nélküli baloldal szervezte, a szocialistáktól a trockistákon és maoistákon át a „bolsevikok nélküli szovjet” jelszavával fölvonuló anarchistákig, a másik pedig azal a jelszóval vonult föl: „A kommunisták a kommün folytatói”.

Ilyen körülmények között a Renault-műveknél kitört sztrájk, amely ott-tartózkodásunk alatt leginkább foglalkoztatta a közvéleményt, nagyon találóan jellemezte a francia baloldal helyzetét. Föltárta ugyanis azt a nyugtalanságot, amely ismét úrrá lesz Franciaországon. Az egész nagy mozgalom 82 munkás követelésének elutasításával kezdődött és gyorsan oda jutott, hogy a Renault-művek valamennyi vállalata leállt, a legtöbb üzemet megszállták a munkások, sztrájkbizottságok alakultak, mert a sztrájk irányítását nem bízták egyik szakszervezetre sem. A harc sajtólossá vált azért is, mert a szakszervezetek meg a munkaadók első megállapodását a munkások szavazással elvetették, ami föltárta nemcsak a szakszervezetekkel való elégedetlenséget, hanem megmutatta azt is, hogy a munkásosztály harca mindinkább túlnő a klasszikus kereteken. Ez azonban csak a sztrájk egyik komponense, amely annyira jellemző a francia baloldal helyzetére. A másik komponens az, hogy a francia munkásosztály nagyszabású megmozdulásának napjaiban a baloldali pártok és csoportok a sztrájkot is megpróbálták fölhasználni saját céljaik érdekében, egymást vádolták a sztrájk szabotálásával, egymástól akarták elvitatni vagy elhódítani a vezető szerepet. A Kommunista Párt lapja, a *L'Humanité*, arról cikkezett, hogy a sztrájk a kommunisták irányítása alatt áll, ugyanakkor a *Rouge* című trockista lap arról írt, hogy a kommunisták és szakszervezetük szabotálják a harcot, hogy „a Francia KP és frakciója a CGT-ben szendvicsként oda szorult a munkaadók rendelkezése és a munkások harca közé”. Végül, a sztrájk harmadik komponense, amely a baloldal mai helyzetére rávilágít, az, hogy a sztrájk egyben megmutatta a munkásosztály ilyenfajta harcának elégedetlenségét, a munkások tehetetlenségét is. Mert a szakszervezetek és a munkaadók megállapodásának elvetése után az a kérdés vetődött fel a munkások előtt: merre, hová? És mivel a sztrájknak nem voltak messzebbmenő, világosan megfogalmazott céljai, az egész azzal végződött, hogy a szakszervezetek tovább folytatták az alku-dozást, még néhány százalékot kiharcoltak, és amikor a munkások már belefáradtak, — aznap reggel, amikor továbbutaztunk —, a megegyezést végül a munkások is megszavazták, a sztrájk végetért.

A párizsi kommün ünnepségei és a Renault-művekben lezajlott sztrájk jellemzően megmutatta a francia baloldal helyzetét, de azt a

nyugtalanságot is, amely a jelenlegi forrongás hátterében áll, amelynek csak egy vetülete, külső megnyilatkozása a baloldali pártok és csoportok között dúló harc. Kisebb mértékben a többi nyugat-európai országban is találkozunk a nyugtalanság sajátos formáival. Amikor Svájcban tartózkodtunk, az volt a központi téma, hogy a fiatalok megszállták a genfi ifjúsági otthonot, mivel ily módon akartak érvényt szerezni annak a követelésüknek, hogy „szavatolják a teljes szabadságot az otthonban”. Jelszavuk az volt: „Nem akarunk sem ellenőrzést, sem cenzúrát. Mi magunk akarjuk meghatározni az általunk óhajtott aktivitás struktúráját.” S ez a követelés elég volt ahhoz, hogy az 1968. évi forradalmi napokra emlékeztető módon megszállják az otthonot. Londoni tartózkodásunk alatt annak jeleit láttuk, hogy Nagy-Britanniában is vége a régi mozdulatlanságnak, és a régi életforma megváltozása nemcsak a szokások, az életmód megváltozásán látszik, hanem abban is megnyilvánul, hogy Nagy-Britanniában lépten-nyomon tüntetésekkel, sztrájkokkal találkozik az ember. Ott-tartózkodásunk idején egyformán tüntettek a sztrájkellenes törvény meg Nagy-Britannia Közös Piachoz való csatlakozása ellen. Stockholmban a nyugtalanság terjedésének sajátos formájára bukkantunk. Az egész várost lázba hozta, és nagy megmozdulásokra adott okot, hogy a várostanács halálra ítélte a stockholmi központi parkban tizenöt szilfát, ami oda vezetett, hogy a tüntetők élő kordont vontak a fák köré, és végül a várostanácsnak kellett meghátálnia.

Végül hadd említsük meg a nyugtalanság és a belső feszültség még egy formáját — a nyugtalanság említett forrásai és megnyilatkozási formái mellett —, amellyel szintén találkozunk, és amely Nyugat-Európában az utóbbi években nemegyszer teremtett forradalmi helyzetet. A megoldatlan nemzeti kérdésre gondolok, amelyben olyan feszítőerő van, hogy időnként barikádharcokhoz vezet Nyugat-Európa nem egy országában. Az első, meglepetésként ható személyes tapasztalat ezzel kapcsolatban az volt, hogy a nemzeti kérdés a megoldás mintaképeként Svájcban sincs valójában megoldva. Meglepetés volt ugyanis számunkra, hogy Buchs környékén — ahonnan az autóbuszok indulnak Liechtensteinbe — nem beszélnek jobban és többen franciául, mint a mi tengerpartunkon, ami egy ilyen magasan fejlett, rendkívül kulturált országban is megkérdőjelezi a többnyelvűséget, márpedig a nemzeti kérdés emberileg nincs megoldva mindaddig, amíg a kisebbségnek meg kell tanulnia a többség nyelvét, a többségnek viszont nem kell tudnia a kisebbség nyelvét. Addig csak állami intézkedések lehetségesek, a türelem és megértés viszonyai alakulhatnak ki a különböző nemzetek tagjai között, de sehol sem lehet kizárni a feszültség kialakulását a két népcsoport között. Erre különben maga Svájc szolgáltatja a bizonyítékot, amikor a Jura-vidéki franciák szeparatista mozgalmat indítottak a berni kanton németül beszélő része ellen. Svájci értesüléseink szerint már a múlté az a korszak, amikor a szeparatisták bombákat robbantottak, de a mozgalom tovább tart, igazolva, hogy a nemzeti kérdés még Svájcban is teremthet feszültséget. A többnyelvűség és a teljes nyelvi tolerancia csak a turizmusra utalt mini-államokban — Liechtenstein, Luxemburg — alakult ki, mint ahogy az idegenforgalom a kétnyelvűség sajátos formáját teremti meg a skandináv államokban (ami abból áll, hogy Koppenhágában és Stockholmban a csak idegenvezetővel meglátogatható múzeumok és a város csatornáin közlekedő

kirándulójuk egyformán két csoportra osztják a világot: skandinávokra és „angolokra”). A hivatalosan kétnyelvű Belgiumban a nyelvi türelmetlenségnek olyan példáját láttuk, hogy az Ostende és Brüsszel között közlekedő vonaton átfirkáltak, lekapartak minden flamand nyelvű felírást. Mint a többi problémával, ezzel is csak felületesen ismerkedtünk meg, csak úgy elrohantunk mellette, de amit láttunk, személyes élményként is igazolta azt az elméleti tételt, hogy Nyugat-Európában nincs egyetlen olyan ország sem, amelyről az adott pillanatban ne derülhetne ki, hogy nem egynemzetiségű állam, amelyben nem támadhat feszültség a különböző nemzetek és nemzetiségek tagjai között, és az a tény, hogy a nemzeti ellentétek elég gyakran barikádharcokhoz vezethetnek Nyugat-Európa egyik-másik pontján, azt mutatja, hogy milyen robbanóerő rejlik a nemzeti kérdésben.

A nyugtalanság, időnként forradalmi formában megnyilvánuló elégedetlenség tüneteit bemutatva — még mielőtt bármilyen következtetést levonnánk — foglalkoznunk kell a nyugtalanságnak, változásnak azzal a látszólag távolabb eső formájával is, amelyet általában szexuális forradalomnak neveznek.

A SZEKUALIS FORRADALOM

A pornográfia Nyugat-Európát elárasztó hullámával először Párizsban találoztunk. Az elmúlt években ugyanis megváltozott a francia főváros képe. Annak idején legfeljebb a Pigalle-on lehetett találkozni az utcán zsebből nagy titokzatosan akt képeket — később leggyakrabban kiderült, hogy festmények reprodukcióit — áruló férfakkal, az utóbbi két évben viszont városzerte nem kevesebb mint 32 „sex-shops”-ot, mindenféle erotikai kiadványokat áruló boltot nyitottak meg. A franciák már harcot is kezdtek a pornográfia általuk veszélyesnek tartott hulláma ellen. Éppen ott-tartózkodásunk napjaiban egy külön parlamenti csoport alakult a pornográfia elleni harcra, a városban már pornográfia elleni harcot hirdető falragaszok láthatók (éppúgy, mint annak idején az antialkoholista plakátok), és a *Le Monde* című tekintélyes napilap épp akkor közölte egyik olvasójának levelét, amelyben az ellen tiltakozott, hogy kilencéves lánya levelben megkapta az egyik pornográf kiadványokat terjesztő vállalat prospektusát.

Az angolokat nem nagyon izgatja a pornográfianak ez a hulláma. Úgy veszik tudomásul, mint a több nagy változást, a tízes számrendszerre való áttérést, vagy a többi. Az erotikai kiadványokat újságbdékban árulják, és még a filmek terén is kevésbé szigorúak, mint a nemrég még olyan szabadnak tartott franciák. (Tudni kell, hogy mindez még messze van az igazi pornográfiától, amit teljesen szabadon újszólván csak Koppenhágában, legfeljebb Stockholmban láttunk. A különféle típusú műpeniseket és vibrátorokat már egyáltalán nem lehet a pornográfia birodalmába sorolni, hiszen már nálunk is megkapható, az erotikus tartalmú képek és filmek pedig a mi osztályozásunk szerint öt kategóriába oszthatók. Az első kategóriába tartoznak a meztelen nők képei, amelyek ma újszólván majdnem minden lapban és filmben jelentkeznek, és semmi közük a pornográfiához. A következő kategória a kihívó pózokban tetszelgő, de csak felül meztelen nők képei. A harmadik kategóriába a szexuális előjáték egész skáláját bemutató képek

és filmek tartoznak, amelyeken azonban a részvevők részben felöltöztek. A következő kategóriába tartoznak azok a filmek és képek, amelyeken csak a férfin van némi alsónemű, ebbe a kategóriába tartoznak a hamburgi mozikban és a legtöbb svéd moziban bemutatott filmek, amelyek érthetetlenül épp a férfiak meztelensége előtt torpannak meg. Végül csak az ötödik kategória az igazi pornográfia, a közösülés egész folyamatát és minden változatát bemutató filmek és képek. Az angol újságibódékban árult képek s a londoni mozikban is bemutatott filmek legfeljebb a harmadik kategóriáig jutnak el, de ez ellen az angolok legálább nem hirdetnek harcot, mint a franciák, akik körülbelül szintén eddig a kategóriáig jutottak el.) A Soho már túltesz a párizsi Pigalle-on, és a különféle hangzatos nevű bárók és „revüszínházak” a legkülönbözőbb „live striptease”-t, a „the danish sex experience”-t, „sensational double-act”-ot kínálgatják és ígéretik az érdeklődőknek.

Az igazi ugrást Hamburg jelenti, ahol a szintén hangzatos nevű bárókban — belépőjeggyel vagy belépőjegy nélkül — pornofilmeket mutatnak be vagy még a Sohón is túltevő sztriptízműsort, maszturbációt vagy két nő szeretkezését bemutató „live show”-t kínálgatnak. És utána következik Koppenhága, a pornográfia valódi hazája, ahol egymást érik a porno-boltok, megrakva a legkülönbözőbb folyóiratok sorozatban megjelent számaival: *Climax*, *Private*, *Weekend-sex*, *Sex study*, *Extase*, *Sex orgies*, *Sexual positions*, *Erotic situations* és a többi folyóirat, amelynek ki tudja már hány száma jelent meg eddig. A „normális” szexualitás különböző változatait nyújtó folyóiratok mellett ott vannak a legkülönbözőbb perverzítások folyóiratai is. A homoszexuálisok számára a *Homo Action* vagy az *Anal sex* sorozata, a szodómia hívei számára az *Animal orgy* vagy az *Animal Bizarre* sorozat, a sadizmus és a maochizmus hódolói számára a *Slave girl terror* vagy a *Vandale* sorozat füzetei. És mindemellett ott vannak még a *Baby-sex* és a *Childenlove* sorozat egymást követő füzetei is.

Hogyan vélekedjünk a pornográfiának erről a hullámáról? Beszélhetünk róla a felháborodás és a tiltakozás hangján is, de tudomásul kell vennünk, hogy van, létezik, számolni kell vele. Időnként cikkek jelennek meg arról, hogy hogyan terjed a hullám, vagy éppen ellenkezőleg arról, hogy már visszavonulóban van. A terjedést emlegetők felhozzák például, hogy a Hamburgban megjelenő *St. Pauli Nachrichten* bevezette az „Olvasó küldi” rovatot, és a szerkesztők maguk is meglepődtek, hogy hány fényképet kaptak az ország minden részéből, hány olvasójuk vállalkozott arra, hogy porno-fényképeket készít feleségéről vagy kedveséről, ismerőseiről. A pornohullám visszavonulását emlegetők pedig arra hivatkoznak, hogy a harmadik koppenhágai szexvásár az idén már teljes kudarccal végződött, mindössze ötezer látogató kereste fel, szemben az 1968-ban megtartott első porno-vásárral, amikor nem kevesebb, mint ötvenezer ember rohamozta meg a kiállítási csarnokokat. (Valóban: Koppenhágában sok üzlet kénytelen volt bezárni, és gyakran látni lakattal lezárt vagy éppen beszögezett porno-boltokat, amelyek tulajdonosai feladták a küzdelmet a konkurenciával vagy a „fogyasztók” terjedő közömbösségével. Az üzletek bezárásához azonban valószínűleg hozzájárul az is, hogy a dánoknak halvány sejtelmük sincs a kereskedelemről — a pornoboltokba bárki beléphet, órák hosszat ott lehet, végiglapozhat minden folyóiratot, anélkül, hogy bárki feléje nézne. Kü-

lőben Koppenhágában láttam a kereskedelmi érzék teljes hiányának olyan jelét is, mint az, hogy az üzlet be van zárva, de az üzlet elé válogatásra kitett képeslapok ott maradtak.)

Így vagy úgy ítélnék meg a pornográfia hullámát, vélekedhetünk úgy, hogy terjed, vagy úgy, hogy elvesztette az újdonság varázsát. Azt azonban el kell ismernünk, hogy napjainknak egy sajátos jelenségével állunk szemben. Az általános vélemény szerint része annak, amit általában szexuális forradalom névvel jelölnek. Ez a szexuális forradalom viszont a leghálásabb téma mindenki számára, aki a napjainkban lejátszódo változásokat vizsgálja. Egyik ideológusát, Henry Millert megkérdezték: „Vajon az ön véleménye szerint a szexuális forradalom csak egy megnyilatkozási formája az egész világon átcsapó nagyobb forradalomnak?”. Mire a neves amerikai író ezt a választ adta: „Föltétlenül. Lehet, hogy itt Amerikában nagyobb jelentőséget kap, mert nálunk sokáig nem volt szexuális szabadság. Azt hiszem, még csak az elején vagyunk annak a nagy változásnak, amely hamarosan bekövetkezik a szex, a házasság, a homoszexualitás iránti állásfoglalásunkban.” Mi is a helyzet ezzel a szexuális forradalommal?

Tény, hogy egész ideológiája alakult ki, mint minden igazi forradalomnak. Szexológusok, pszichológusok, szociológusok, filozófusok a könyvek egész sorát szentelték neki. (A cambridge-i könyvkereskedésekben, amikor ott jártunk, nagyon keresett volt Shulamith Firestone *The dialectic of sex* című könyve.) Hatásukra kialakult egy kerek, világosan megfogalmazott felfogás, amely ott áll a pornográfiával való kereskedelem elméleti megindoklása mögött is, de mindenképpen ez a felfogás volt az, amely a dánokat a pornográfiával való kereskedelem engedélyezésére, törvényesítésére bírta, s még inkább ott áll a svéd filmeket, a nemi felvilágosítást és a vele kapcsolatos gazdag irodalmat létrehozó elmélkedések és gondolatok mögött.

Ennek a felfogásnak egyik része: megakadályozni, hogy az ember ellenséget lásson a másik emberben. A párizsi porno-kereskedelem egyik főnöke ezzel a nyilatkozattal védte a kereskedelemnek ezt a formáját: „A világ jövője olyan, hogy maximálisan türelmesnek kell lennünk másokkal szemben és mérsékeltnek követeléseinkben. Mindannyian tudjuk, hogy nemsokára nem lesz elegendő élelmiszer, nem lesz mindenki számára víz és oxigén.” A patkányok halálra marják egymást, ha sokáig túl sokan vannak egy rakáson. Az embert képesíteni kell arra, hogy ne marja a másikat, még ezekben a mai modern hangyabolyokban sem, amelyek mind jobban növekednek és mind több embert hoznak össze egy rakásra. Közben az életfeltételek állandóan romlanak — párizsi tartózkodásunk alatt, talán még a Renault-műveknél kitört sztrájknál is nagyobb izgalmat keltett, hogy a Szajna mérgezett halakat dobott partra. A már említett stockholmi tüntetés mögött is az a tudat áll, hogy meg kell védenünk minden zöld területet, mert a nagyvárosok, a légszennyeződés lassan elveszi tőlünk az oxigént. Mind többen leszünk, mind nehezebben tudunk megmaradni a Földön, lassan még a víz, a levegő is elfogy, tenni kell tehát valamit, hogy ne marjuk egymást. A szexuális forradalom és a nemi fölvilágosítás ideológusai szerint ennek legfőbb módja meggyőzni az embereket arról, hogy az ember nem ellensége a másik embernek, hanem az élvezet, az öröm forrása.

A szexuális forradalom mögött rejlő elmélet másik része az a felfogás, hogy a szexualitásban rejlő erőt arra kell felhasználni, hogy emberibb viszonyokat teremtsünk az emberek között. Meg kell nézni néhány svéd filmet, amely erre a témára készült, és azt mutatja be, hogyan lehet a szexualitás egyszerre a meg nem értés, a gyűlölet, a türelmetlenség és az öröm, a boldogság forrása, csak az emberen, az embereken múlik, hogy a két lehetőség közül melyiket választják, hogyan élnek a szexualitásban rejlő erővel: egymás kínzásának forrásává teszik-e, vagy pedig a legemberibb viszonyok kiépítésének alapjává. A szexuális forradalom elméleti alapja tehát az a felfogás, hogy van egy erő, amely emberibbé teheti az emberek közötti viszonyt, csak mindenkit meg kell rá tanítani, hogy felszabadítsa ezt az erőt, hogy élni tudjon vele és máris boldogabbak lesznek a Földön élő emberek.

Ez az elmélet, a gyakorlati alap pedig az a változás, amely szempontjainkban, szokásainkban, életmódunkban lejátszódik. Nem vitás ugyanis, hogy a szexualitás eddigi formáira egy egész életmód, világszemlélet épült föl. Benne volt a sajátos fehér emberi szemlélet, amelybe olyan fontos elemként épültek bele a kötelezettségek, a fegyelem, olyan fogalmak mint a haza, a család és ezek szolgálata. Más népek már az északi féltekét elárasztó szexuális forradalom előtt is másképp néztek erre a kérdésre. Elég csak hivatkozni az afrikai törzsek szexuális szabadságára, vagy az indiai templomok szobraira, amelyek részét képezik az istentiszteletnek, s egy világot elárasztó szexualitás tiszteletéről tanúskodnak. Újabbban azonban az északi félteke, az iparosított országok emberének életmódja is változik. Két lényeges ponton is minőségi törés következett vagy következik be. Az egyik törés az eddig magától értetődőnek tartott kötelezettségek megtagadásának vonalán húzódik. Gondolunk itt a hippik világmozgalmára, amelynek kiindulópontja, jelszava és életszemlélete: élni kell, nem törődni azzal, hogy mi lesz holnap, nem sokat adni olyan megszentelt, szentnek és sérthetetlennek tartott fogalmakra, mint a kényelem, a jólét, de nem is vállalni a vele járó terhet, az annak megteremtéséhez szükséges kötelezettséget, munkát. (Köpenhága és Stockholm két jelentős városa a hippik világának. Mindkét városban rengeteget látni belőlük, a már megszokott, torzonborz és megtépázott öltözékű hagyományos hippik mellett ott vannak az elég hűvös időben is mezítláb, a tibeti lámák sárga leplére emlékeztető egyetlen szövetdarabban sétáló hippik. És találkozunk ilyen hirdetésekkel: „Transzendental meditation, Arranger-Sims, Fri entré”.) Nyilvánvaló, hogy ez a mozgalom, még inkább az a felfogás, amely kisebb mértékben a mozgalomhoz nem tartozóknál is föllelhető, mindenképpen más viszonyt teremt a szexualitás iránt.

Talán kevésbé kiélezett az a másik változás, amely a szexuális forradalom lényeges komponense: a nő felszabadulása. Évezredes alárendeltség után lassan vagy gyorsabban megváltozik az a világszemlélet, amely a szexualitást a férfi számára monopolizálja, amely szerint a nő legfeljebb csak tárgy, amelynek feladata, hogy élvezetet nyújtson a férfinak és az már nem is fontos, hogy neki magának része legyen benne. Évezredekig tartotta magát ez a hagyományos felfogás, nem törődve még azzal sem, hogy a szexualitás nyilvánvalóan sokkal többet jelent a nő számára, mint a férfi számára, hisz a menstruáció, a szülés olyan biológiai-fiziológiai terhet ró rá, hogy nyilvánvalóan a természetnek kárpótlást kellett nyújtania legalább az élvezet fokát illetően. A

szexuális forradalom ezen a téren egészen új helyzetet teremtett. A kontracepció megszabadította a nőt a terhességtől való rettegetéstől, és ezzel egyenrangú partnerré vált. Ezt kiegészíti a szexuális forradalom másik komponense, a nemi felvilágosítás, amelynek jelszava: a legfőbb élvezet — élvezetet nyújtani másoknak, és a tanított, könyvekkel, filmekkel terjesztett szexuális technika.

Az életmód és a nők helyzete tovább változik, és még a jelenlegi változások hatását sem tudjuk teljesen fölmérni. A szexuális forradalmat és annak eredményeit azonban semmiképpen sem szabad túlbecsülni. El kell ismernünk, hogy bizony mindeddig még nagyon kevés változott. Nem is szólva arról, hogy mindaz, ami eddig változott, az inkább a kereskedelem, az üzletelés, a pénzkeresés forrása és formája lett, éppúgy, mint a hippik mozgalma, amely azzal indult, hogy megbotránkoztatja a nyárspolgárt, és közben csak az üzlet új formájává vált a nyárspolgárok számára. És a leglényegesebb mozzanat, amely lehetetlenné teszi számunkra, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítsunk az annyit emlegetett szexuális forradalomnak, az, hogy majdnem érintetlenül hagyta a prostitúciót. Hamburgban, ha valaki a pornofilmek hatására kedvet kap, akkor rögtön besétálhat abba a hírhedt utcába, ahol az ablakban ülnek a nők. Koppenhágában az élő-show-t és „intim masszázst” hirdető és ígérgető „klubok” előtt hiányos öltözékben ott állnak a reklámul szolgáló hölgyek, és a kutyával sétáló, kettős szolgáltatást kínáló nők mellett ott vannak azok is, akik ott ülnek az ablakban. Talán csak Stockholmban sikerült a minimumra csökkenteni a prostitúciót.

A szexuális forradalom tehát úgyszólván egész Nyugat-Európában majdnem érintetlenül hagyta a forradalom előtti világ tipikus termékét, a prostitúciót, amely már nem is egyszerűen társadalmi jelenség, hanem egy egész külön társadalom, sajátos viszonyokkal, a maga kizsákmányolóival és kizsákmányoltjaival, szervezőivel és irányítóival. A prostitúció megmaradása az, ami éppúgy megkérdőjelezi a szexuális forradalmat, mint ahogy a baloldal tehetetlensége kérdőjelet tesz a fokozódó társadalmi nyugtalanság után. Méghozzá a prostitúciót nem is annyira a nő szempontjából kell nézni: a nő számára kenyérkereset, munka, akár a többi, sőt amíg a kenyérkereső munka vagy akár a család is rabság, robot, még aránylag könnyű és jól jövedelmező rabság és robot. Ehelyett a prostitúció a férfi szempontjából nézve teszi kérdéssé az egész szexuális forradalmat. Miért hajlandó, vagy ha úgy akarjuk, miért kénytelen a férfi fizetni élvezetéért? A nő felszabadulása miért nem vitte és viszi közelebb ahhoz, hogy ne legyen hajlandó, kénytelen fizetni, ne tartsa ezt kényelmesebb, jobb, olcsóbb, megfelelőbb megoldásnak?

KÖVETKEZTETÉSEK

Az érlelődő forradalmi nyugtalanság meg a szexuális forradalom gyűjtőnévvel összefoglalt jelenségek vizsgálata nem pusztán azért került egymás mellé, mert útba ejtettük Párizst, az elégedetlenség feltörésének és a baloldalon megindult forrongásnak a városát és utána utunk Koppenhága és Stockholm, a szexuális forradalom két fővárosa felé vitt. A forradalmi hangulat érlelődése és a szexuális forradalomnak nevezett jelenségek ugyanazt a nyugtalanságot tükrözik, a kettő

egymás mellé állítása sajátos megvilágításba helyezi mind a kettőt, és lehetővé teszi a mai nyugat-európai helyzettel kapcsolatos kérdések felvetését.

Először is a forradalmi hangulat erősödése és a szexuális forradalom jelenségei ugyanazt a nyugtalanságot, keresést fejezik ki, azt, hogy a ma embere már nem érzi magát olyan jól és olyan biztonságban a világban, mint tegnap, változtatni akar rajta, még akkor is, ha nem mindig tudja határozottan és világosan, mit és hogyan kell változtatni, a változtatást nem a leglényegesebbnél kezdi; mássá akarja tenni a világot, még akkor is, ha nem mindig tudja, mi az ami legjobban zavarja a mai világban, és hogyan kell azon változtatni. Egyszóval, a világ és az ember közötti viszony megváltozását jelzi mind a kettő. Mindezen belül a szexuális forradalom azt jelzi, hogy az ember már nem vállalja az évszázados kötöttségeket, amelyek annyira beépültek a munka eddigi formáira felépült világba.

Másodszor, a forradalom és a szexuális forradalom egymás mellé állítása már régebben is bizonyos sajátos emberi jelenségek feltáráshoz vezetett. Emlékezzünk csak József Attila kísérletére, hogy összeegyeztesse Marxot és Freudot, egyesítse a társadalmi viszonyok és az ösztönök belső világának rendezésére irányuló erőfeszítéseket, hogy egymás mellé állítsa a marxizmust és a pszichoanalízist, mert „a marxizmus az elnyomott proletariátus fölszabadtításának, a pszichoanalízis az elfojtásokkal teli lélek gyógyításának a tudománya”.

Harmadszor, a szexuális forradalom jelenségei azt mutatják, hogy megváltoztak a forradalmi harc feltételei, más lett az elégedetlenség és a forradalom hajtóereje. Közismert, milyen próbára tette a munkásmozgalom stratégiáját és taktikáját, hogy eltűnt vagy legalábbis a társadalom legalsóbb, forradalomra képtelen rétegeire korlátozódott az a nyomor, amelyben annak idején a marxizmus klasszikusai a munkásosztály forradalmának legfőbb forrását és hajtóerejét látták. Jelentkezett a kétely: forradalmi-e a munkásosztály, amikor a nyomor már nem hajtja a fennálló társadalmi rendszer megváltoztatása felé, amikor a proletárok már nemcsak bilincseiket veszíthetik, amikor legfőbb céljuk: saját jólétük növelése a meglévő társadalom keretei között? Lehetséges-e a meglévő társadalmi rendszer forradalmi megváltoztatása az új körülmények között? Mint már mondtuk, a párizsi forradalom kétségbevonhatatlanul megmutatta, hogy a forradalom erői nem vesztek ki, hogy a forradalmi energiák továbbra is hatnak, a jólét társadalmában nem csökkent, hanem csak jellegét változtatta meg az elégedetlenség. A mostani forradalmi nyugtalanság már csak azt mutatja, azzal egészíti ki a párizsi forradalom tanulságait, hogy feltárja, hányféle formában jelentkezik az újfajta elégedetlenség, mennyi forradalmi energia halmozódik fel a viszonylagos jólétben élő emberekben is. A szexuális forradalom pedig szerves része annak a világnak, amelyben a nyomor és a hozzákapcsolódó elemi szükségletek már nem jelentenek első számú gondot, mert a szexuális forradalomhoz nyilvánvalóan az életszínvonalnak egy olyan magasabb foka kell, amikor a mindennapi élelem megszerzése már nem köt le minden energiát, amikor elég szabad idő van az azelőtt mellékesnek tartott és éppen ezért háttérbe szorult tevékenységre. Márpedig a mai forradalmi tevékenységnek kétségtelenül ilyen körülmények között kell lefolynia, tehát ilyen körülmények között kell formáit, célját, jelszavait megtalálnia.

Ugyanakkor azonban a szexuális forradalom azt is jelzi, hogy a fiatalság nem talál más formát a világgal való szembe fordulásának kifejezésére, és a fennálló világ olyan területre szorította elégedetlenségüket, ahol a legkevesebbet tudnak változtatni a meglévő világon, legfeljebb a világtól való ideiglenes elfordulás illúzióját hagyva meg nekik. (A franciák csináltak egy egyszerű filmet arra a témára, hogy a fiatalok szeretkeznek, mert nem mehetnek a barikádokra.) Ugyanakkor azonban a „legkevésbé veszélyes” területre szorított tevékenység is életerős folyamatokat indíthat el; gondoljunk csak arra, hogy milyen forradalmi forrongás elindítója lett az amerikai fiatalok jelszava: „szeretkezzünk és ne háborúzzunk”. Ezért kell felfigyelni a szexuális forradalom elégtelenségére és veszélyeire is.

Ez már a negyedik vonatkozása a forradalom és a szexuális forradalom közötti viszonyoknak. Nem véletlen, hogy korunkkal kapcsolatban annyit emlegetik a Római Birodalom bukásának korszakát. A kiábrándulás tüneteitől a szexuális kicsapongások — homoszexualitás stb. — terjedésén át egész a mindennapos kötelezettségek megtagadásáig komoly tudósok komoly tanulmányai fedeznek fel hasonlóságot korunk meg a Római Birodalom végső dekadenciájának korszaka között. Ennek a rokonságnak az ismételtetése azért kapcsolódik a mi témánkhoz, mert a Római Birodalom hanyatlása egy olyan korszakot mutat, amelyből szerintünk mindeddig nem vonták le a szükséges következtetéseket; amelyben nem volt erő a rothadóvá vált társadalmi rendszer megdöntésére — amely tehát annak bizonyítékát is adja, hogy semmi sem szavatolja automatikusan egy társadalmi rendszer átváltását egy másikba, azon a ponton, amikor ez a társadalmi rendszer már képtelenné vált a továbbfejlődésre, megeshetik, hogy egy társadalom elpusztul, vagy a visszaesés, újabb barbárság követi, ha a szubjektív erők nem tudják megtalálni a továbbfejlődés útját, vagy ezt az utat nem lehet felfedezni, vagy a megtalált úton nem tudnak elindulni. Az, ami korunkban a római korszak dekadenciájára emlékeztet, kétségtelenül bizonyos kiúttalanságot mutat. Egyrészt az ember eltompul, robottá válik, másrészt a kapitalizmus már nem képes megoldani a felhalmozódott társadalmi és emberi problémákat, mindennek következtében gyengültek vagy teljesen eltűntek a régi összetartó szálak — vallás, nemzet, osztályharc —, az új humánus szálak pedig épp hogy kialakulóban vannak. Ennek következménye az önzés elhatalmasodása, a bűnözés elburjánzása, a társadalomba olvadás sok nehézsége, a sok antiszociális elem nemcsak a fiataloknál, ahol annyit beszélnek róla, sőt a társadalomba olvadás teljes csődjének beismerése, az elmebaj, az öngyilkosság, a kábítószeres stb. terjedése. Ebben a helyzetben a forradalmi mozgalmaknak kellene a kiutat, a távlatot, a megoldást megtalálniuk. És napjaink legsorsdöntőbb kérdése: képesek lesznek-e erre? Sajnálatos, hogy ezek a forradalmi mozgalmak jelenleg maguk is a kiúttalanság elhatalmasodó érzése ellen küzdenek.

Mert mi nyújthatná ezt a kiutat? A nyugat-európai országok kommunista és munkásmozgalma iránytű nélküli hajóra emlékeztet. Heves viták, évekig tartó absztrakt forradalmiasság után a legerősebb kommunista pártok — az olasz és francia — elfogadták a „békés átnövés” elméletét, amely szerint a kapitalizmus forradalom nélkül is átalakulhat szocializmussá, ezt a célt parlamenti harccal — a kommunisták vagy a vele szövetséges baloldali pártok választási győzelmével — is el

lehet érnei, és ezek az erős — a választótestület 20—30 százalékának bizalmát élvező — pártok erre a lehetőségre is rendezkedtek be: minden alkalommal felkínálják szövetségüket a többi baloldali pártnak és a kormányra gyakorolt nyomásuk iránya a „balra nyitás”, a kommunisták felé bővítés meggyorsítását célozza, fő érvük, hogy a munkásosztályt nem lehet kizárni egy modern állam ügyeinek irányításából, a munkásosztály pártja viszont a kommunista párt, tehát a kommunistákat be kell venni a kormányba. Ennek az új taktikának a kialakulása sokkal termékenyebbé, hatékonyabbá tette a párt politikáját, mint a régi absztrakt és merev ellenzékiesség, amely eleve kizárta annak lehetőségét, hogy a KP a mindig mindent ellenzés helyett beleszóljon egy-egy ország ügyeinek irányításába. A többi nyugat-európai országban pedig évekig baloldali — szociáldemokrata vagy vele rokon — pártok voltak uralmon és a gyakorlatban — lehetőségeikhez mérten — próbálták alkalmazni a szociális reformoknak ezt a politikáját, és a kommunista pártok itt nem is tudtak lényeges erővé válni.

Alig sorakoztak azonban fel a kommunista pártok is a békés átalakulás erői mellé, az 1968. évi franciaországi események bebizonyították, hogy a forradalom ma is lehetséges, hogy a forradalmi átalakulás ma is időszzerű. És ekkor kiderült, hogy a Francia KP nincs felkészülve erre a lehetőségre, sőt tehetetlennek, tanácstalannak bizonyult a forradalmi hullám előtt, inkább visszafogta a lendületet, mint annak élére állt. A következmény ismert: a nagy forradalmi fellendülés a kommunista mandátumok jelentékeny részének elvesztésével járt, és amikor a válság De Gaulle lemondásával zárult, egy jobboldalibb, a szocializmus győzelme szempontjából mindenképpen kedvezőtlenebb rendszer kialakulásához vezetett. És a kommunista pártok ismét dilemma elé kerültek: a forradalomra várás tehetetlenséggel, a forradalomra való felkészületlenség pedig katasztrófával jár. Hogy kell tehát kialakítani a forradalmi stratégiát és taktikát az új helyzetben? Hogyan lehet elérni, hogy a párt ne kényszerüljön terméketlen ellenzékiességre, ne riassza el esetleges szövetségeseit, mert messzebb akar menni, mint azok hajlandóak, de ne legyen „a rend pártja” sem, amely gátat akar vetni a forradalmi lendület elé, fél vagy habozik a forradalmi hullám élére állni?

Erre a kérdésre nincs válaszuk a kommunista pártok ellen harcoló baloldali csoportoknak sem. Ők is csak annyit tudnak, hogy a kommunista párt ellen jól jön minden, amit a „hivatalos” kommunista szemlélet már nem fogad el, ami a fokozottabb forradalmiasságot, a kommunistáktól balra eső állásfoglalás szükségességét hangsúlyozza, az anarchiától — a „hatalom átkozott” és „minden állam rendőr” jelszótól — Trockijon — a permanens forradalmon — és Sztalinon — a nemzetközi méretű absztrakt forradalmiasságon — át egész a maoizmusig — „a szovjet vezetők és az őket támogató pártok revizionisták” tételig. És az a tény, hogy a „hivatalos” kommunista szemlélet szembefordul velük, egymás mellé állítja az anarchia vezetőit, Trockijt, Sztalint és Mao Cetungot, elfeledtetve, hogy Sztalin az anarchizmus ellensége volt, ő számolt le Trockijjal, és megvolt az ellentét közte meg Mao Cetung között is. A történelmileg ellentétes vagy éppen ellenséges elméletek és elképzelések keveredése, békés egybeforrása a kommunista pártoktól balra eső csoportok ideológiájában elárulja az eszmei zűrzavart is, de méginkább azt, hogy csak kialakulóban van egy egységes, kerek, belső kohézióval rendelkező ideológia, amely betöltheti a „hivatalos”

kommunista ideológiától balra keletkezett űrt. Nehéz volna megjósolni, hogyan alakulnak a dolgok, de biztos, hogy az újabb front megnyitása a baloldalon — a hagyományos szocialista—kommunista front mellett a kommunista—szélsőbaloldal frontjának kialakulása — csak a forradalmi útkeresés, a megváltozott világhoz való alkalmazkodás kísérletének jele, nem pedig azé, hogy ezt a kiutat megtalálták, az új helyzetnek megfelelő forradalmiasság létrejött, tehát a forradalmi helyzet érlelődése, a modern emberben rejlő elégedetlenség szakadatlanul erősíteni fogja.

Ebben a forrongásban, sajnos, a szocialista országok kevés segítséget nyújthatnak a kibontakozás meggyorsítására. Ezek az országok ugyanis túlzottan el vannak foglalva saját gazdasági gondjaikkal, gazdaságilag annyira alárendelt helyzetben vannak a nyugat-európai országokkal szemben, hogy nem jelenthetik a szükséges vonzóerőt. (Elegendő végigutazni Európán, hogy erről meggyőződjünk. Itt van például a legegyszerűbb tény: Nyugat-Németországban bárki korlátlan mennyiségben vásárolhat keletnémet márkát, 29 nyugatnémet márkáért 100 keletnémetet kap, pedig a keletnémetek szerint az ő márkájuk is annyit ér, mint a nyugati. Az, hogy a nyugatnémetek ezt meg tudják csinálni, olyan gazdasági hatalomról tanúskodik, amelyen megtörik minden érvelés, mert nyilvánvalóan mesterséges árfolyamról van szó: 29 márkával Hamburgban nagyon szegény az ember, 100 márkával Kelet-Berlinben viszont nagy úr. Ez a szimbóluma a gazdasági fölénynek, amelynek anyagi tartalma a kelet-európai országok törekvése, hogy utolérjék a fejlett nyugati országok életszínvonalát. És miért jelentene Nyugat-Európa számára vonzóerőt egy alacsonyabb életszínvonal?) Nem is szólva arról, hogy eszménnyé vált a mind nagyobb szabadság, a mind kevesebb kötöttség, Kelet-Európa országaiban viszont bizony még mindig sok a megkötöttség. (Egy ilyen európai körúton bennünket, jugoszlávokat is emlékeztet erre a kötöttségre az, hogy egész Európát betutazhatjuk vízum nélkül, sok határon átléphetünk anélkül, hogy akár észre is vennénk, és akkor Európa szívében szembetaláljuk magunkat például a nehezen beszerezhető keletnémet vízummal és a határon való „átkelés” százféle kellemetlenségével.)

Mi, jugoszlávok az öngazgatás megteremtésével nagy szolgálatot tettünk ennek a forradalmi kibontakozásnak. Az 1968. évi forradalom ugyanis nemcsak az első forradalmi megmozdulás egy igazán magasan fejlett országban, hanem az első forradalom is, amelyben az öngazgatás a legfőbb jelszó volt: a munkások öngazgatása a gyárakban, a diákok öngazgatása az iskolákban, a polgárok öngazgatása a községekben, városokban. Az öngazgatás eszménye ugyanis nemcsak hogy visszaadta a hitet a sztalinizmus által kompromittált szocializmusba, hanem megadta a választ, a kiutat azokkal a szorongásokkal és elégedetlenségekkel kapcsolatban is, amelyek a forradalmi hangulatot szülték, amelyek nagyrészt abból eredtek, hogy az ember látóköre mind jobban tágul, mind jobban hatalmának tudatára ébred, s ezért fájón tudatosodhat benne kiszolgáltatottsága, az, hogy mások döntenek helyette, s neki nincs beleszólása életének irányításába. Az öngazgatás tehát egyszerre adta vissza a hitet, hogy lehetséges valami újat létrehozni — nem megváltoztathatatlan végzettség a kapitalizmusnak vagy a sztalinizmusnak való kiszolgáltatottság —, és ott konkretizálta ezt az újat, ahol a meglevőt a legnagyobb tehernek érzik. Az öngazgatás to-

vábbra is az a cél marad, amely belső hajtóereje a nyugat-európai forradalmi forrongásnak. Ezzel az öngazgatással, annak elméleti megalapozásával és gyakorlati megvalósításával mi jugoszlávok is jelen vagyunk ezekben a forrongásokban. (Különb is nagyon jelen vagyunk Európában. Az ötvenes évek elején, amikor én külföldre kezdtem járni, feltettem a kérdést, mikor jön el az a korszak, amikor a nyugati üzleteken ott áll a felirat „Govorimo jugoslovenski”. Azóta Triesztől Firenzéig az olasz kereskedők jobban beszélnek szerbhorvátul, mint az újvidéki üzletekben magyarul, sőt Párizsban is láttam egy ilyen feliratot: „Ovde se govori jugoslovenski” — így, dupla vével, és semmit sem törődve a mi nyelvi vitáinkkal. A koppenhágai és stockholmi könyvkereskedésekben a szótárak, Jugoszláviára vonatkozó útikönyvek mellett ott van a „Danski za jugoslovene” vagy „Švedski za jugoslovene” című könyv is.) Igen ám, de Jugoszlávia is szegény ország, ezer gazdasági és egyéb bajjal, egymillió külföldön dolgozó munkással, belső ellentétekkel (londoni tartózkodásunk alatt „Jugoszlávia jugoszlávok nélkül” címmel cikkezett a *Financial Times*), s ez bizony nemigen alkalmas arra, hogy vonzó példaképet adjon.

Gyakorlati példaképek helyett maradnak az eszmék, amelyeknek tisztázásához tényleges, gyakorlati forradalmi harc kellene, de a harc kibontakozását megnehezítik a baloldalon belüli ellentétek. Ezzel a bővös kör be is zárul: a baloldali csoportok közötti harc a tényleges forradalmi erő, forradalmi helyzet és forradalmi hangulat hiányának tünete, és még inkább annak jele, hogy csak jelentkezett, de még nem alakult ki egy új forradalmiasság, amely éppúgy vissza tudná szorítani a kommunistákat, mint ahogy annak idején a kommunisták visszaszorították a szociáldemokratákat; ez a harc viszont a tényleges forradalmi erő, szervezet és párt kialakulásának akadálya. Marad csak a kényszerítő szükséglet, hogy a baloldali mozgalmaknak meg kell találniuk a kiutat. Mert egy civilizáció keresi a továbbfejlődés útját. Nincs semmi eleve elrendeltség, amely szavatolja, hogy meg is találja. Nem lenne az első eset az emberiség történetében, még kevésbé a világ történetében — ha esetleg feltételezzük, hogy valamelyik bolygón értelmes lények társadalma létezik —, amely elpusztul. A forradalom erői ma gyengébbek, mint 1968-ban vagy előtte voltak. A szexuális forradalom befejeződött anélkül, hogy bármilyen lényeges változást hozott volna. Európa megért arra, hogy valami újat találjon, ha nem akar a rombolás és az értelmetlen terror, a kábítószerek és a világtól való menekülés áldozata, martaléka lenni. A haladó erőknek meg kell találniuk ezt a kiutat, különben még szörnyűbb, még tragikusabb formában megismétlődik 1929, amikor a kapitalizmus legnagyobb válsága, bár Marx minden jóslatát túlszárnyalta, mégsem a kapitalista rendszer megdöntéséhez vezetett, nem a szocializmust, hanem a fasizmust vitte győzelemre.